

Бацько І. М.

*начальник наукової лабораторії протидії злочинності
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ, підполковник міліції*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДАКТИЛОСКОПІЧНИХ ОБЛІКІВ І ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ СЛІДІВ ПАЛЬЦІВ РУК

Дактилоскопічна реєстрація поряд з алфавітними картотеками є однією з найефективніших систем обліків, призначених протидіяти злочинності. Одночасно чинна система правового регулювання діяльності, пов'язаної з існуванням системи дактилоскопічної реєстрації, а також виявленням, закріпленням та подальшим використанням слідів рук для розкриття злочинів, викриття винних осіб та розслідування кримінальних справ, потребує удосконалення. Ретельна юридична регламентація правил здійснення дактилоскопічної реєстрації та кримінально-процесуальної діяльності суб'єктів судочинства під час досудового розслідування зумовлює реалізацію гарантій, встановлених міжнародно-правовими актами, Конституцією та кримінально-законодавством України. Належна поведінка суб'єктів доказування в кримінальних справах під час виявлення, закріплення, дослідження, перевірки і використання слідів рук має відбуватися в умовах дотримання конституційних прав і

свобод людини і громадянина. Не дотримання існуючих юридичних гарантій тягне за собою порушення законності, втрату фактичними даними в кримінальних справах доказового значення, відміну прийнятих кримінально-процесуальних рішень, не виконання завдань кримінального судочинства, встановлених ст. 2 КПК України.

З метою вдосконалення чинних юридичних правил протоколювання процедури відібрання зразків слідів рук, а також ведення дактилоскопічних обліків, нами було проаналізовано чинні правила дактилоскопічної реєстрації та положення кримінально-процесуального законодавства. На підставі аналізу чинного законодавства, матеріалів кримінальних справ, розглянутих судами України, та інтерв'ювання працівників органів внутрішніх справ внесені пропозиції щодо вдосконалення законодавчої бази дактилоскопічної реєстрації, а також поліпшення практики протоколювання фактичних даних, що одержують під час відібрання зразків слідів пальців рук.

Дактилоскопічна система реєстрації вперше була створена та впроваджена в діяльність правоохоронних органів Великої Британії у 1895 році. Після усвідомлення високі ефективності її застосування у розкритті злочинів та розшуку злочинців дактилоскопічна система протягом 1901-1903 років була розповсюджена в Аргентині, Австрії, Угорщині, Німеччині, Данії, а згодом в Італії, Нідерландах та інших країнах з обох берегів Атлантики. На території Російської Імперії дактилоскопічна реєстрація з 1907 року спочатку була впроваджена у в'язницях, а з 1908 року розповсюджена у всіх поліцейських управліннях.

На теперішній час дактилоскопічна реєстрація поряд з алфавітними картотеками є однією з основних та найефективніших систем обліків, призначених протидіяти злочинності, у правоохоронних органах багатьох країн, у тому числі й в Україні.

Видатний криміналіст Р. С. Белкін визначав дактилоскопічну систему криміналістичної реєстрації як систему реєстрації заарештованих або засуджених до позбавлення волі на основі відбитків рук [5, 55].

Науковою основою цієї системи обліку є дактилоскопія - розділ трасології, що вивчає властивості та характеристики папілярних узорів шкіри людини, переважно пальців рук, засоби і методи їх виявлення, фіксації, випучення та дослідження з метою криміналістичної реєстрації та ідентифікації за допомогою слідів, вилучених на місці події [5, 55].

Аналіз вітчизняних законодавчих та інших підзаконних актів, які регулюють питання, пов'язані з використанням дактилоскопічних об'єктів у розслідуванні кримінальних справ, а також з постановкою осіб на дактилоскопічний облік, показує, що правова регламентація багатьох аспектів використання дактилоскопічної системи має певні недоліки і потребує удосконалення.

У спеціальній літературі серед основних цілей створення та функціонування автоматизованих банків даних (далі - АБД)

називають: 1) розкриття злочинів; 2) розшук злочинців; 3) охорону правопорядку [2, 3]. Основною метою системи інформаційного забезпечення ОВС є всебічна інформаційна підтримка їх діяльності у боротьбі зі злочинністю в Україні на основі комплексну організаційних, нормативно-правових, технічних, програмних та інших заходів [7, 8].

До останнього часу в Україні основним нормативно-правовим актом постановки осіб на дактилоскопічний облік є Інструкція "Про порядок ведення персонального оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліків в органах внутрішніх справ України", затверджена Наказом МВС України № 138 від 02 березня 1995 року і узгоджена з Генеральною прокуратурою України (23.01.1995 р.), Службою безпеки України (10.01.1995 р.) і Верховним Судом України (06.01.1995 р.) [6].

Зазначена Інструкція визначала порядок ведення органами внутрішніх справ персонального оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліків осіб, у тому числі іноземців та осіб без громадянства, які вчинили на території України злочини, заарештованих, засуджених, затриманих за бродяжництво, а також осіб, що переховуються від слідства та суду.

З 22 серпня 2002 року положення вказаної Інструкції скасовані і введено в дію "Інструкцію про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України" [3].

Відповідно до цієї Інструкції в інформаційних підрозділах ОВС ведуть оперативно-довідкові (ОДК) і дактилоскопічні (ДК) картотеки. Згідно з положеннями скасованої Інструкції [6] оперативно-довідкові картотеки раніше називалися алфавітно-довідковими. Тому як правильно зазначає В. Ю. Шепітько, алфавітно-дактилоскопічний облік здійснюється за допомогою двох взаємопов'язаних картотек: алфавітної та дактилоскопічної картотеки десятипальцевої системи реєстрації [9, 16, 253].

Доречі, в системі МВС України паралельно функціонує система дактилоскопічного обліку в підрозділах експертної служби [4]. Відмінність дактилоскопічних обліків, що функціонують в експертних та інформаційних підрозділах МВС України, полягає в об'єктах обліку. Якщо для постановки на облік в підрозділах інформаційної служби беруть лише дані про осіб, установчі дані про яких вже стали відомі слідчому або дізнавачу і стосовно цих правопорушників прийняті певні кримінально-процесуальні рішення, то для дактилоскопічної реєстрації в експертних підрозділах додатково ставлять на облік сліди з місць нерозкритих злочинів, відбитки пальців і долоней рук невпізнаних трулів і осіб, які зникли безвісти. Також розрізняються функціональне призначення дактилоскопічних картотек в експертних та інформаційних підрозділах системи МВС України.

До прийняття "Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативно-дovідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України" [3] відомчі нормативно-правові акти МВС України наголошували, що правовою основою ведення персональних оперативно-дovідкових і дактилоскопічних обліків у ОВС є Закон України "Про міліцію", який визначає юридичні підстави і основні групи осіб, які підлягають постановці на оперативно-дovідковий і дактилоскопічний облік. Проте слід зауважити, що дактилоскопічна реєстрація здійснюється не тільки на підставі вказаного закону, а ґрунтується на системі юридичних норм, закріплених в інших нормативних актах. Тому більш точним є твердження про те, що правовою основою створення і використання оперативно-дактилоскопічних обліків є Конституція України, міжнародно-правові акти, у яких Україна виступає однією зі сторін, Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси України, Закони України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про інформацію", "Про державну статистику в Україні", "Про судову експертизу", "Про

державну таємницю", "Про захист інформації в автоматизованих системах", "Про боротьбу з корупцією", накази та інші керівні документи МВС та інших правоохоронних міністерств і відомств України, що регламентують правила використання інформації у протидії злочинності та корупційним проявам. Вказане зауваження було враховано під час підготовки чинної Інструкції, в п. 1.2. якої зазначено, що "правовою основою ведення оперативно-дovідкового і дактилоскопічного обліку є Конституція України, Закони України "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про інформацію", міжнародно-правові договори у сфері обміну інформацією, які набрали чинності в установленому порядку..." [3, 1].

До речі, у Російській Федерації з 1998 року питання, пов'язані з дактилоскопічною реєстрацією, регламентує Федеральний Закон "О государственной дактилоскопической регистрации в Российской Федерации" [8].

Необхідність додаткового законодавчого врегулювання діяльності правоохоронних органів щодо створення та використання у повсякденній діяльності обліків оперативно-розшукового та профілактичного призначення обумовлюється декількома чинниками.

По-перше, постановка на дактилоскопічний облік є суттєвим вторгненням у сферу особистих немайнових прав особи поряд з такими невід'ємними правами, як право на ім'я, честь, гідність, ділову репутацію тощо. Тому можна стверджувати, що постановка на облік є таким заходом, який може тягти за собою серйозні юридичні наслідки для будь-якої особи. Відомо, що під час спеціальної перевірки у зв'язку з вирішенням питань про надання дозволу працювати на державних посадах, пов'язаних з державною таємницею, а також для використання особи на інших відповідальних роботах у державних органах завжди звертаються до алфавітних обліків. І сам факт перебування особи на обліку може бути підставою для відмови у прийнятті особи на роботу на вказані посади. До того ж

перебування на обліку у певних випадках може бути підставою для відмови у видачі дозволу виїзду за кордон тощо.

По-друге, аналіз актів законодавства України, що регламентують відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями державних органів та посадових осіб, показує, що ці акти не містять правил зняття з криміналістичних та інших видів обліку після прийняття компетентними державними органами рішення про реабілітацію особи. Тривале і безпідставне перебування на обліках оперативно-розшукового та іншого призначення потенційно може завдати не тільки моральну, а й інші види матеріальної та немайнової шкоди особам, відомості про яких з тих чи інших причин потрапили в картотеки чи інші банки даних правоохоронних обліків.

По-третє, слід зауважити, що відповідно до основних положень теорії оперативно-розшукової діяльності дактилоскопічні обліки належать до засобів ОРД поряд з оперативною технікою. Тому необхідно застеретти, що система дактилоскопічного обліку виконує, перш за все, завдання оперативно-розшукової діяльності (ст. 1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність"). Справедливо наголошує В.Ю. Шепітько про те, що криміналістичні обліки можуть бути оперативно-довідковими (за прізвищем і дактилоскопічний), оперативно-розшуковими (осіб, що пропали безвісти; невпізнаних трупів; викрадених речей) і спеціальні (кулегільзотеки тощо) [9, 142-143, 466]. Як бачимо, криміналістична система дактилоскопічної реєстрації призначена, перш за все, для виконання завдань ОРД.

За допомогою криміналістичної реєстрації також виконуються завдання кримінального судочинства (ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України). Але у кримінально-процесуальному законодавстві відсутні будь-які вказівки про використання дактилоскопічних та інших видів обліків у розслідуванні кримінальних справ, що також підтверджує думку про необхідність віднесення системи дактилоскопічного обліку до засобів ОРД. Звернення в процесуальному порядку до бази

даних в ході розслідування кримінальної справи не може визнаватися юридичною підставою для віднесення дактилоскопічних обліків до кримінально-процесуальних засобів судочинства.

Ще одним аргументом, який підтверджує тезу про необхідність більш ретельної законодавчої регламентації системи дактилоскопічної реєстрації, є результати проведеного нами аналізу практики розслідування кримінальних справ.

Так, у результаті вивчення за спеціальною анкетною матеріалів 569 кримінальних справ, розглянутих судами України, а також інтерв'ювання 357 слідчих працівників та 120 співробітників оперативних служб ОВС нами встановлено, що в процесі розслідування кримінальних справ під час одержання відбитків пальців рук в учасників судочинства практично ніколи не складалися протоколи відібрання зразків для порівняльного дослідження, як це передбачено ст. 199 КПК України. У ході розслідування кримінальних справ працівники-практики, як правило - посадовці оперативних підрозділів, виготовляють дактилокартки з відбитками слідів рук потерпілих, підозрюваних, обвинувачених та свідків без складання будь-яких додаткових процесуальних документів. Дактилокартки передаються для проведення дактилоскопічної експертизи і після цього залишаються в експертних підрозділах, поповнюючи дактилоскопічну картотеку для використання у майбутньому в процесі розкриття злочинів.

Відповідно до правил КПК України зразки слідів пальців і долоней рук, зафіксовані на дактилокартці, слід відносити до групи речових доказів - всіх інших предметів, які можуть бути засобами для розкриття злочину і виявлення винних або спростування обвинувачення чи пом'якшення відповідальності" (ст. 78 КПК). Згідно з правилами, закріпленими у ст. 79 КПК України, "речові докази повинні бути уважно оглянуті, по можливості сфотографовані, докладно описані в протоколі огляду і

приєднані до справи постановою слідчого. Речові докази зберігаються при справі за винятком громіздких предметів". Зі сказаного випливає, що дактилокартка після проведення необхідних експертних досліджень все ж таки повинна бути приєднана до матеріалів кримінальної справи. Проте досвід показує, що практика діяльності експертних та слідчих підрозділів ОВС не відповідає вказаним вимогам кримінально-процесуального закону. Дактилокартки разом з експертним примірником акту дактилоскопічної експертизи залишаються в експертному підрозділі ОВС.

До того ж у чинному КПК України та у відомчих нормативно-правових актах до кінця не з'ясовано такі питання: чим є дактилокартка? Чи вона є документом первинного обліку у системі дактилоскопічної реєстрації, чи це - речовий доказ у кримінальній справі, який є об'єктом для порівняльного експертного дослідження? З одного боку, відбитки пальців рук є слідами, за допомогою яких можна розкрити злочин і встановити винну особу. З іншого боку, форма бланку та наявність на дактилокартці реквізитів, притаманних для діловодства, свідчить про те, що її можна віднести до інших документів відповідно до ч. 2 ст. 65 КПК України.

Крім цього, в нормативно-правових актах не зазначено, скільки примірників дактилокартки слід виготовляти, а також у яких випадках і в якому порядку допустимо знімати копії наявних дактилокарток. Відповідно до правил Інструкції, затвердженої спільним наказом МВС України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 23 серпня 2002 року № 823/188, централізований облік здійснюється Департаментом інформаційних технологій МВС України (далі - ДІТ при МВС), а регіональний (місцевий) облік - управліннями (відділами) оперативної інформації при ГУМВС України в автономній Республіці Крим і та при управліннях МВС України в областях (УОІ ГУМВС-УМВС). У місті Києві та у Київській області оперативно-довідковий

і дактилоскопічний облік здійснюються ДІТ при МВС України, в місті Севастополь - УОІ при ГУМВС України в автономній Республіці Крим. Зазначене свідчить про те, що у певних випадках дактилокартка однієї особи може одночасно зберігатися в УОІ МВС України та УОІ УМВС області. Крім цього, ще один примірник дактилокартки виготовляється слідчим або дізнавачем як зразок для порівняльного дослідження у кримінальній справі. А якщо до правоохоронних органів України буде надіслано запит по каналах Інтерполу то може бути виготовлений ще один примірник дактилокартки.

Висловлене свідчить про необхідність розробки чітких критеріїв як порядку виготовлення дактилокарток і постановки осіб на облік, так і зняття щодо громадян з обліків оперативно-розшукового та профілактичного призначення, а також термінів і порядку зберігання в картотеках, журналах та АПС даних про суб'єктів юридичних відносин.

На нашу думку необхідно прийняти спеціальний Закон України "Про державну дактилоскопічну реєстрацію". У майбутньому законі "Про державну дактилоскопічну реєстрацію в Україні" необхідно передбачити:

- мету створення та використання системи алфавітно-дактилоскопічних обліків;
- юридичні підстави постановки осіб на алфавітно-дактилоскопічний облік;
- коло осіб, які підлягають примусовому та добровільному дактилоскопіюванню;
- порядок постановки осіб на алфавітно-дактилоскопічний облік;
- терміни і порядок зберігання алфавітно-дактилоскопічної інформації;
- коло суб'єктів, які мають право витребувати інформацію, що міститься у системі алфавітно-дактилоскопічних обліків, а також юридичні підстави і порядок звернення з відповідними запитами до підрозділів правоохоронних органів, які ведуть ці обліки;
- юридичні підстави, порядок та випадки зняття осіб з алфавітно-дактилоскопічного обліку, а також знищення (вилучення) дактилоскопічної інформації;

- порядок прокурорського та судового нагляду над діяльністю органів, уповноважених створювати і використовувати алфавітно-дактилоскопічні обліки;

- юридичні гарантії забезпечення прав та законних інтересів осіб, які вступають у правові відносини у зв'язку з веденням алфавітно-дактилоскопічних обліків;

- заходи впливу на посадових осіб, що порушують встановлений порядок створення, зберігання і використання алфавітно-дактилоскопічних обліків.

Прийняття вказаного законодавчого акту дозволить на законодавчому рівні врегулювати порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліку, а також визначити правила поведінки суб'єктів не тільки тих відносин, що виникають, змінюються та припиняються під час дактилоскопічної реєстрації, а й суб'єктів кримінально-процесуальних відносин у зв'язку розкриттям злочинів та розслідуванням кримінальних справ. Зокрема, під час відібрання та закріплення зразків для порівняльного дослідження, а також інших.

Крім цього, в проекті Кримінально-процесуального кодексу України необхідно передбачити спеціальні розширені правила порядку відібрання зразків для порівняльного дослідження, у яких слід ретельно сформулювати порядок дій суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та протокування перебігу і наслідків одержання зразків. Редакція ст. 199 чинного КПК України недостатньо повно і ретельно регламентує вказані обставини і тому не може задовольняти потреби практики. Так, правила ст. 199 КПК України містять вказівку на відібрання лише "зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження". На нашу думку, існують певні відмінності в одержанні зразків у вигляді функціональних особливостей рухів людини (ознаки почерку мовлення, руху у просторі тощо), біологічних об'єктів (слизи, мокроти з слизових оболонок, сечі, нігтів, волосся тощо), а також об'єктів неживої природи (грунту, хімічних речовин, уламків механізмів тощо).

Вказані відмінності потребують відповідної регламентації у кримінально-процесуальному законі.

Перелік використаної літератури:

1. Бацько І М Правове регулювання дактилоскопічних обліків // Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник. Вип. 3. К.: ДНД ЕКЦ МВС України, НАВС України, 2002. - С. 65-70.
2. Вертузев М С Автоматизированный банк данных оперативно-розыскного и профилактического назначения - К.: НИИРЮ КВШ МВД СССР, 1990.
3. Інструкція про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України // Наказ МВС України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 23 серпня 2002 року № 823/188. - К.: МВС України; Державний департамент України з питань виконання покарань, 2002.
4. Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України // Наказ МВС України від 11 вересня 2001 року № 785. - К.: МВС України, 2001.
5. Криминалистическая энциклопедия. - М., 2000.
6. О порядке ведения персонального оперативно-справочного и дактилоскопического учетов в органах внутренних дел Украины // Приказ МВД Украины от 2 марта 1995 г. № 138. К.: МВД Украины, 1995.
7. Санцарько В. А., Карацуба А. М., Святюк В. В. та ін. Система інформаційного забезпечення ОВС України: Навчально-практичний посібник / За ред. Л. В. Бородинча. - К.: РВВ МВС України, ТОВ АНТЕКС, 2000.
8. Федеральный закон "О государственной дактилоскопической регистрации в Российской Федерации" от 3 июля 1998 г. № 128-ФЗ // СЗ РФ. 1998. № 31. Ст. 3806.
9. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. акад. НАН України В. Я. Тація - Харків: Право, 2001.